

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ НА
ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, ВЧИНЕНІ В СТАНІ АФЕКТУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 10-282 Мз групи
Спеціальності 262 Правоохоронна діяльність
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Аржанов Владислав Олегович

Керівник: д.ю.н., професор **Сотула О.С.**

Рецензент:

завідувачка кафедри публічного управління та
права Херсонського державного аграрно-
економічного університету

PhD Сімонцева Л.О.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретично-правова характеристика сильного душевного хвилювання в кримінально-правові науці та практиці....	6
1.1. Поняття та зміст поняття «афект» («сильне душевне хвилювання»)	6
1.2. Кримінально-правове значення стану афекту (сильного душевного хвилювання)	14
РОЗДІЛ 2. Стан афекту як конститутивна ознака кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	21
2.1. Поняття та ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст.ст.116 та 123 ККУ вчиненого в стані афекту.....	21
2.2. Обставини, що обумовлюють стан афекту при вчиненні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	29
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми. Злочини вчинені в стані афекту (сильного душевного хвилювання) посідають особливе місце в системі кримінального законодавства, оскільки такий стан відноситься до категорії обставин, що помягшують кримінальну відповідальність.

В теорії та практиці кримінальної правової науки існують декілька підходів до розуміння афекту, його співвідношення із схожими поняттями (зокрема таким поняттям як «сильне душевне хвилювання»). А відтак сучасні дослідження стану афекту при вчиненні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи потребують подальшого дослідження з метою уніфікації підходів змістовного наповнення поняття афекту та спрощення кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень вчинених в стані афекту.

Дослідження проблеми кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи, що вчиняються у стані афекту здійснювали: Авраменко О. О. [31], Антонян Ю. М. [38], М.І. Бажанов [38], А.В. Байлов [35], А.В. Байлов [40], Р.В. Вереша [32], М.І. Дубініна [39], М.І. Загородніков [39], О.М. Короленко [36], О.С. Сотула [37], Л.В. Церкуник [34], Л. І. Шеховцова [41], В.О. Шуляр [33].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження об'єкту кваліфікаційної роботи здійснено у відповідності до ініціативної теми кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права ХДУ «Теорія та практика реформування галузевого законодавства України» (номер реєстрації – 0118U006817).

Мета і задачі дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є теоретично-правове дослідження механізму кримінально-правової

відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я людини вчинені в стані афекту.

Завдання дослідження:

- 1) надати теоретично-правову характеристику сильного душевного хвилювання в кримінально-правові науки та практиці;
- 2) проаналізувати поняття та зміст поняття «афект» («сильне душевне хвилювання»);
- 3) розкрити кримінально-правове значення стану афекту (сильного душевного хвилювання);
- 4) охарактеризувати стан афекту як конститутивна ознака кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи;
- 5) розкрити поняття та ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст.ст.116 та 123 ККУ вчиненого в стані афекту;
- б) визначити обставини, що обумовлюють стан афекту при вчиненні кримінальних правопорушень, що посягають на життя та здоров'я людини.

Об'єкт дослідження – це суспільні відносини, які виникають в сфері притягнення до кримінальної відповідальності за кримінально-правові правопорушення проти життя та здоров'я людини.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані афекту.

Методологія дослідження. При дослідженні було використано такі методи правового дослідження як:

- метод опису;
- метод концептуального аналізу;
- системний метод;
- діалектичний метод;

- закони формальної логіки;
- порівняльно-правовий метод;
- факторний аналіз та інші.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях теорії та практики кримінально-правової науки та при викладанні таких освітніх компонентів як «Кримінальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес».

Апробацію результатів дослідження здійснено в збірнику VIII науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів та молодих дослідників «Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави» (26.11.2021 р., АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦАРНОЇ СЛУЖБИ, м. Чернігів).

Публікація: Аржанов В.О. Співвідношення поняття «афект» та «сильне душевне хвилювання» у кримінально-правовій доктрині. Кримінально-виконавча система України та її роль в розбудові правової і соціальної держави: VIII науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів та молодих дослідників (26.11.21 р., м. Чернігів) – готується до друку.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота включає в себе наступні структурні елементи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ В КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВІ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ

1.1. Поняття та зміст поняття «афект» («сильне душевне хвилювання»)

Значний історичний період розвитку кримінального законодавства характеризується врахуванням душевного стану, проявами таких емоцій злочинця в момент вчинення злочинного посягання, які суттєво впливають на здатність усвідомлювати характер своїх дій та керувати власними діями. Такі душевно-емоційні стани зажди розглядалися законодавцями як пом'якшуюча обставина.

Статистика вчинення злочинів в стані сильного душевного хвилювання свідчить про те, що такі злочини здебільшого вчиняються чоловіками (67%) у віці 30-40 р. (60%) з низьким соціальним статусом, які перебували із потерпілою особою у родинних відносинах (57 %) або злочинець із потерпілим були добре знайомі (53 %). Також, великий відсоток складають непрацюючі чи без постійного місця роботи, особи які зловживають алкоголем чи в стані алкогольного сп'яніння, представники мало кваліфікаційних професій чи пенсіонери [4].

В українському кримінальному законодавстві використовується поняття «сильне душевне хвилювання» на відміну від кримінального законодавства інших зарубіжних країн в яких використовується більш сучасне поняття – «афект» та такі поняття як:

- сильне душевне переживання;
- страх та хвилювання;

- аномальний психічний стан;
- сильне емоційне збудження;
- емоційне потрясіння тощо [4].

Науково-правову дискусію також викликають такі аспекти поняття та сутності поняття «сильне душевне хвилювання», як :

- який вплив на душевний стан злочинця має не тільки фізіологічний афект, але й емоційні стани;

- чи є вичерпним перелік підстав сильного душевного хвилювання, який визначено в кримінальному законодавстві України при позитивному досвіді з розширення таких підстав у досвіді зарубіжних країн;

- які форми прояви аморальної чи/та неправомірної поведінки потерпілого сприяють виникнення стану сильного душевного хвилювання в конкретному випадку;

- чи є доречними використання при врегулювання кримінально-правового інституту вчинення злочинного правопорушення в стані сильного душевного хвилювання оціночних понять, (зокрема, такі поняття, як – «системне знущання», «тяжка образа», «протизаконне насильство» тощо);

- чи доречним є використання стану сильного душевного хвилювання при пом'якшенні кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення по відношенню до потерпілого але яке не стосується спричинення тяжких тілесних ушкоджень і вчинення;

- чи можна виключити кримінальну відповідальність за ушкодження здоров'я середньої та легкої тяжкості спричиненому потерпілому в стані сильного душевного хвилювання, як таке, що є малозначним діянням та інші питання.

На нашу думку, дослідження поняття та змісту будь-якого кримінально-правового поняття необхідно розпочинати з аналізу того, поняття яке дано у законодавстві.

Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) у наступних нормах-статтях використовує поняття «сильне душевне хвилювання»:

- 66 ККУ нормативно підтверджує «вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого» [1];

- ст.166 ККУ визначає «умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого» [1];

- ст. 123 ККУ закріплює наступне положення «умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого» [1].

Також, дане поняття використовується в ст.ст. 36 (необхідна оборона) та 39 (крайня необхідність) ККУ.

Отже, у закріпленому в ККУ визначенні сильного душевного хвилювання наводяться підстави, які можуть спричинити стан сильного душевного хвилювання у вбивці – жорстоке поведження жертви по відношенню до злочинця, яке спричинило стан сильного душевного хвилювання та яке характеризується тим, що принижує честь та гідність особи, носить системний характер. Також, визначені у ст.116, ст. 123 ККУ кримінальні правопорушення мають менший ступінь суспільної

небезпеки, підтвердженням чого є відповідна постанова Верховного Суду України.

Так, у постанові Пленумі Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2 визначено, що «умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК) ... кваліфікується тільки за цими статтями КК, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості» [2]. Верховний Суд України зауважує, що стан сильного душевного хвилювання є пом'якшуючою обставиною навіть при вчиненні особливо жорстокого вбивства.

У зв'язку з чим ступінь кримінальної відповідальності за вчинення вказаних кримінальних правопорушень менший та передбачає більш м'які кримінально-правові санкції.

Таке нормативне закріплення кримінально-правового інституту стану сильного душевного хвилювання не містить його структурні понятійні характеристики. Тому, досліджуючи поняття та зміст сильного душевного хвилювання звернемося до наукових підходів до його розуміння.

Зокрема, у кримінальній науці та дотичних до неї спеціалізованих науках (наприклад, психології, психіатрії, судової експертології тощо) науці дослідження визначення поняття сильного душевного хвилювання мають свої історичні та доктринальні особливості.

Як зауважує О.М. Короленко у своїх дослідженнях, кримінально-правове закріплення та дослідження феномену сильного душевного хвилювання на території України вперше було здійснено в Кримінальному Уложенні (1903 р.) [3, с. 521]. В даному нормативно-правовому акті використовувалися такі характеристики стану сильного душевного хвилювання, як «роздратування» та «запальність» під час вчинення вбивства.

В радянському законодавстві та науці до 70 років ХХ ст. використовувалося поняття «афект», яке було сформовано в межах психологічної науки, а після 70 рр. – «фізіологічний афект»,

Серед сучасних наукових підходів до розуміння поняття «сильне душевне хвилювання» можна виділити наступні:

1) «специфічний психологічний стан людини, який суттєво впливає на її свідомо-вольовий контроль, і тому має вважатися обставиною, яка або зменшує відповідальність чи покарання, або взагалі звільняє від них. Але питання його змісту та меж дотепер продовжують залишатися дискусійними» [4];

2) «сильне душевне хвилювання – емоційний стан особи, що виникає раптово внаслідок реакції на зовнішні обставини, який суттєво знижує її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними» [5].

Передумови та ознаки афекту (сильного душевного хвилювання)

Передумовами афекту (сильного душевного хвилювання) можуть стати наступні чинники:

1. Фізичні чинники вчинення злочинного правопорушення:

- необхідність самозахисту;
- спроби зменшення мінімізації потенційної школи, яка може

бути завдання аморальними та неправомірними діями потерпілої особи.

II. Конкретно-деліктні чинники злочинного правопорушення:

- потерпання від агресивно-насильницьких дій;
- безконтактні агресивні дії;
- вторинні травми.

III. Психічні чинники злочинного правопорушення:

- безпосередні погрози вчинення насильствених дій;
- опосередковані погрози вчинення насильствених дій.

IV. Соціально-психологічні чинники злочинного

правопорушення:

- усвідомлення моральної важливості подій, що відбуваються;
- негативна оцінка події кримінального правопорушення;
- ідентифікація події з точки зору соціальних норм та стандартів соціальної поведінки.

Стану сильного душевного хвилювання притаманні наступні ознаки:

- 1) раптовість виникнення стану;
- 2) суттєві та/або специфічні психологічні зміни в структурі особистості, проте такі зміни знаходяться в «межах осудності» [6, с. 183];
- 3) неочікуванність з боку винної у вчиненні кримінального правопорушення особи;
- 4) бурхливість протікання;
- 5) швидкоплинністю за періодом протікання;
- 6) відображає сильне нервово збудження та надзвичайне хвилювання.

Отже, стан сильного душевного хвилювання передбачає відсутність однієї або двох із здатностей особи:

- або стабільність усвідомлювати характер своїх дій (інтелектуальний аспект);
- або здатність керувати своїми діями (вольовий аспект).

Кримінальне правопорушення в стані сильного душевного хвилювання характеризується імпульсивною поведінкою яка має ознаки стереотипу, автоматизації та стандартизації поведінки, яка характеризується згорнутістю регулятивних, свідомих компонентів поведінки.

В результатів такої поведінки в особі активізуються елементарні психологічні установки, які тим чи іншим чином призводить до скоєння тих дій, які є доволі неочікуваних для оточуючих та самої особи.

Важливими для визначення змісту поняття «сильне душевне хвилювання» є питання співвідношення даного поняття із схожими та суміжними поняттями. Зокрема такими, як:

- фізіологічний афект (підстава виникнення – особливі для злочинця емоції та стани);
- обмежена осудність (підстава виникнення – певні види психічних розладів);
- патологічний афект (підстава виникнення – гіперінтенсивне емоційне переживання, автоматизм дій, розлад свідомості);
- аномальний афект (підстава виникнення – наркотичне збудження, алкогольне сп'яніння, психічні розлади);
- кумулятивний афект (підстава виникнення – поетапно наростаюча емоційна напруга, довготривала психотравмуюча ситуація).

Слід відмежовувати поняття «сильне душевне хвилювання» від «обмеженої осудності», що стала правовою новелою Кримінальному кодексі України 2001 р. Так, ст. 20 ККУ визначає наступне «підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру» [1]. Як бачимо, основою обмеженої осудності є стан психічного розладу, як захворювання, що потребує примусового медичного лікування.

На думку В.О. Шуляр у зв'язку із що обмежена осудність є характеристикою суб'єкта, яка враховується судом при розгляді справи але не береться до уваги при визначення міри покарання, лише гіперактивному стан обмеженої осудності може бути врахований як пом'якшуючий покарання.

Фізіологічний афект виникає на основі унікальних для особи зовнішніх обставин, зокрема таких, як страх, гнів, рухові збудження, діяння, що спрямовується на руйнування та знищення подразника. Як зауважує В.О. Шуляр "йому притаманна фрагментарність сприйняття, звуження і концентрація свідомості на психотравмуючому об'єкті, різке зниження інтелектуального і вольового контролю поведінки (з порушенням здатності до прогнозу), дереалізація оточуючої дійсності, ознаки імпульсивності і стереотипності дій, моторні порушення" [4].

Отже, слід відмежовувати поняття «сильне душевне хвилювання» від стану фізіологічного афекту, оскільки стан сильного душевного хвилювання на відміну від фізіологічного афекту може бути спричинено:

- аморальними або неправомірними діями потерпілої особи;
- не вичерпується станом фізіологічного афекту, оскільки характеризується додатково наявністю сильних емоційних станів, таких як:

- 1) стрес;
- 2) конфлікт;
- 3) фрустрація;
- 4) катастрофічна поведінка тощо.

Схильність до афективної поведінки в екстремальних ситуаціях це комплексна властивість особистості – т.з. «симптомокомплекс ефективності».

Ознаками узагальненого психологічного портрету особи, яка схильна до виникнення гіперактивному психологічному стані та фого проявів:

- 1) середній та високий рівень афективності;
- 2) акцентуація на таких психологічних станах, як збудливість, демонстративність, емотивність, тривожність, застрягання [4].

1.2. Кримінально-правове значення стану афекту (сильного душевного хвилювання)

З точки зору кримінального права поняття сильного душевного хвилювання характеризується, як ситуація при якій особа спричинили шкоду охоронюваним кримінальним законодавством об'єктам у особливому емоційному стані, що виключає кримінальну відповідальність.

В залежності від обставин конкретної ситуації та у відповідності до положень Кримінального кодексу України такі дії можуть бути кваліфіковані за наступними статтями:

- необхідна оборона (ст. 36 ККУ);
- крайня необхідність (ст. 39 ККУ);
- обставини, що виключаються (ст. 66 ККУ);
- "умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання" (ст. 116 ККУ);
- "умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання" (ст. 123 ККУ) [1].

Наприклад, ст. 36 ККУ «Необхідна оборона» визначає наступне «Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту» [1]. Отже, при кваліфікації злочинного посягання особи органами досудового розслідування та судом обов'язково враховується те, що злочин було вчинено у стані сильного душевного хвилювання та чи був такий стан викликаний аморальною чи неправомірною поведінкою потерпілого.

Така додаткова обставина вчинення кримінального правопорушення носить характер обставини, яка пом'якшує

кримінальну відповідальність, оскільки суттєво знижує ступінь суспільної небезпеки діяння. Наприклад, санкції ст.116, 123 ККУ передбачають більш м'яке покарання у порівнянні із санкціями ст. 115 ККУ «Умисне вбивство» та 121 ККУ «Умисне тяжке тілесне ушкодження» [1].

Характеристика злочинів вчинених у стані афекту (сильного душевного хвилювання)

Злочини вчинені в стані сильного душевного хвилювання характеризуються наступними ознаками:

1) мотиви та мета кримінального правопорушення до яких відносять реалізацію права на самозахист, тобто задоволення потреби у власній безпеці;

2) виняткові випадки пролонгації між протиправними/злочинними діями потерпілої особи та кримінальним правопорушенням злочинця, зазвичай такий проміжок часу є одномоментним;

3) реакцією на посягання на життя та здоров'я злочинця є вчинення ним шкоди потерпілому;

4) ліквідація тривалої психотравмуючої ситуації (зокрема, тривалого домашнього насилля);

5) екстремальність реагування на загрозу.

Кримінально-правове значення при вчиненні кримінального правопорушення стан сильного душевного хвилювання набуває за наступних обставин (частково ми вже зазначали при них вище):

1) стан сильного душевного хвилювання при здійсненні кримінального правопорушення характеризується як «сильне нервово збудження або надзвичайне хвилювання», що значно вплинуло на здатність розуміти характер своїх дій та керувати ними;

2) раптовість виникнення такого стану;

3) результат аморальних чи неправомірних дій з боку потерпілого;

4) шкода, як результат злочинного посягання завдала саме особі. Яка вчиняла дії аморального чи неправомірного характеру по відношенню до злочинця [5, с. 283].

Слід зауважити, що кримінальне правопорушення, яке вчинено в результаті застосування необхідної оборони чи крайньої необхідності, а також як відповідь на протиправні чи аморальні дії потерпілого не обов'язково свідчить про наявність стану сильного душевного хвилювання, оскільки кожна людина по-різному може реагувати на схожі обставини.

Тому, при розслідуванні злочинів, які містять ознаки того, що вони були вчинені в стані сильного душевного хвилювання органами досудового слідства та суду необхідно встановити наступні факти:

- наявність афективної ситуації;
- особливості нервової системи особи злочинця;
- фактори, які тимчасово послаблюють фізіологічний стан людини;
- особистісні якості людини тощо [5, с. 283].

Загально визнано, що науково обґрунтована розробка законодавства будь-якої держави неможлива без урахування досвіду інших держав. В сучасних умовах становлення України як правової держави, гармонізації вітчизняного законодавства із законодавством Європейського Союзу як ніколи актуальним стає значення методу порівняльного правознавства.

На думку С.С. Яценко «порівняння дає можливість визначити спільне та відмінне, бачити як недоліки, так і кращі зразки вирішення певних питань» [8, с. 438].

При дослідженні поняття стану сильного душевного хвилювання було проведено порівняльний аналіз норм кримінального законодавства

низки зарубіжних держав в межах континентальної системи права, зокрема, таких держав Східної та Західної Європи, як Іспанії, ФРН, Болгарії, а також колишніх радянських республік, як:

Республіки Білорусь;
Латвійської Республіки;
Республіки Молдова;
Республіки Казахстан;
Республіка Азербайджан;
Грузії;
Киргизії;
Вірменії;
України.

Кримінальне законодавство держав визначає особливе значення тих емоційних станів, які «значно впливають на здатність особи розуміти характер свої дій та керувати ними».

Наприклад, положення Кримінального кодексу Республіки Болгарія визначають «сильне хвилювання», як обставину, що пом'якшує суспільну небезпеку кримінального діяння (ст.ст. 118, 132) [42].

Кримінальне законодавство окремих іноземних держав застосовує таке кримінально-правове визначення сильного душевного хвилювання, як «афект»:

КК Республіки Білорусь (ст.ст. 141, 150);
КК Республіки Казахстан (ст.ст. 98, 108);
КК Республіки Азербайджан (ст.ст. 122, 129);
КК Киргизької Республіки (ст. 98).

Зокрема, у зазначених кримінальних кодексах поряд із вказаним терміном продовжують використовувати у диспозиціях відповідних статей термін «стан сильного душевного хвилювання» [9, с. 56].

За такого використання вказаних термінів у законодавстві окремих держав, науковці по-різному підходять до визначення співвідношення зазначених понять.

Поняття «раптовий сильний емоційний стан» і «афект» пов'язані загальною і частково, оскільки запровадження нового терміна «афект» та одночасне його вживання з терміном «сильний емоційний стан» не лише не дає змогу чіткіше зрозуміти психічні особливості емоційних станів, які на них впливають, а й ускладнює правозастосовну практику, т.я. не тільки афект впливає на свідомість особи, але й такі стани емоційної сфери людини як фрустрація, стрес, психічні зриви тощо.

В кримінальному законодавстві окремих зарубіжних держав існують різні підходи до визначення тих обставин, що можуть викликати такий емоційний стан, який значно впливає на здатність особи усвідомлювати характер своїх дій та керувати ними. Наприклад, кримінальне законодавство Латвії закріплює положення, згідно якого "стан сильного душевного хвилювання як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони окремих складів злочинів може бути зумовлений лише насильством чи тяжкою образою з боку потерпілого" [9, с. 58].

Окрім насильства та тяжкої образи, іноземне кримінальне законодавство визначає такі обставини виникнення афекту:

- 1) протизаконні дії та наклеп, що потянули за собою тяжкі наслідки для винної особи (Республіка Болгарія);
- 2) знущання (Республіка Казахстан, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія);
- 3) протиправні та аморальні дії потерпілої особи (Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Республіка Казахстан, Республіка Вірменія та інші)
- 4) психотравмуюча ситуація, як результат систематичної протиправної чи аморальної поведінки потерпілого

(Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Вірменії, Республіка Азербайджан, Киргизька Республіка);

5) психічна травма, що формується під впливом протиправної чи аморальної поведінки потерпілого (Грузія).

Особливе значення для врегулювання питання кримінальної відповідальності в кримінальному законодавстві держав надається питанню встановлення рівню негативних суспільних наслідків кримінального правопорушення вчиненого в стані афекту.

Наприклад, в Україні даний рівень визначається в наступних нормах:

- ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, зумовленому жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого» [1];
- ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого» [1].

Отже, саме розмежовуючи кримінальну відповідальність законодавство визначає вичерпний перелік тих діянь, вчинення яких у стані афекту, що був спровокований протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого та криміналізує те, чи інше правопорушення [9, с. 61].

У кримінальному законодавстві різних іноземних держав дана проблема вирішується наступним чином:

- розмежування таких складів кримінальних правопорушень, як «умисне вбивство в стані афекту» та «умисне нанесення

тяжких тілесних ушкоджень в стані афекту (Республіка Азербайджан);

- стан афекту, який було викликано неправомірними чи аморальними діями потерпілого виступає пом'якшуючою обставиною (Киргизька Республіка);
- неврегульованим питанням залишається, щодо декриміналізації діяння, що завдає іншої шкоди (окрім посягання на життя та завдання тяжких тілесних ушкоджень) в стані сильного душевного хвилювання.

Більш правильно, на наш погляд, вирішена ця проблема у КК Республіки Білорусь, КК Латвійської Республіки, КК Республіки Вірменії, КК Республіки Молдова, КК Республіки Казахстан.

У кримінальному законодавстві іноземних держав стан сильного душевного хвилювання (афект) застосовується як:

- ознака окремих складів злочинів (Республіка Болгарія);
- умисне вбивство та нанесення шкоди здоров'ю особи різного ступеню (Республіки Болгарія) [9, с. 64];
- пом'якшуюча обставина, що спровокована протиправними чи аморальними діями потерпілого (Латвійська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Республіка Казахстан, Республіка Вірменії).

Отже, у кримінальному законодавстві така ознака, як «сильне душевне хвилювання, відноситься до диференціюючої кримінальну відповідальність ознаки суб'єктивної сторони окремих видів складів злочинів [10, с. 23].

Зокрема, ст. 31 Кримінального кодексу Республіки Білорусь встановлює кримінальна відповідальність за діяння, вчинене у стані афекту, яке раптово виникло на основі проявів насильства, знущання, тяжкої образи чи інших протиправних чи грубих аморальних дій потерпілого [9, с. 65].

РОЗДІЛ 2

СТАН АФЕКТУ ЯК КОНСТИТУТИВНА ОЗНАКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

2.1. Поняття та ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст.ст.116 та 123 ККУ вчиненого в стані афекту

Розглядаючи поняття стану сильного душевного хвилювання як конститутивної ознаки складів злочинів, передбачених ст. 116 і 123 КК, необхідно звернути увагу перш за все на питання, пов'язані із загальними підходами до визначення поняття та значення ознак складу злочину.

У теорії кримінального права найбільша увага приділяється юридичним конструкціям складів злочинів. Юридичні конструкції виступають абстрактною моделлю певного окремого складу злочину.

Конструкція – побудова, пристрій будь-чого. У теорії під конструкцією обґрунтовано розуміють характер, тип зв'язку між складовими частинами. Конструкції у кримінальному праві використовуються для надання відповідної форми як окремим нормативним приписам, так і правовим інститутам [11, с. 56].

Відповідно до ст. 2 КК «вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, є підставою для кримінальної відповідальності» [1].

Слід вказати, що на сьогодні, розкриваючи поняття «склад злочину», в теорії кримінального права виникають спірні питання:

- склад злочину – це теоретична конструкція, наукова абстракція визначена у науково-теоретичних поглядах представників різних криміналістичних концепцій та шкіл..

Склад злочину, як юридична конструкція, має притаманні їй специфічні ознаки. Виходячи із законодавчих положень, наука кримінального права умовно визначила, що склад злочину має об'єктивні та суб'єктивні ознаки і лише в сукупності вони утворюють певну юридичну конструкцію. Модель певного злочину утворюють чотири елементи складу злочину, а саме: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона. Кожному із вказаних елементів притаманні певні ознаки – обов'язкові та факультативні. До обов'язкових ознак складу злочину слід відносити ті, що притаманні всім, без винятку, злочинам, а до факультативних – ті, що притаманні не усім, а лише окремим, певним злочинам.

Як відмічається в юридичній літературі, при правильній будові законодавства ознакою складу злочину слід вважати лише ту ознаку злочину, яка відповідає сукупності таких вимог:

а) вона разом з іншими ознаками визначає суспільну небезпеку, протиправність, винність та караність діяння;

б) виражає відмінність від інших злочинів та правопорушень;

в) прямо вказана у законі або однозначно витікає із нього при його тлумаченні;

г) не є похідною від інших ознак; д) притаманна всім злочинам даного виду [12, с. 94]. Саме наявність вказаної сукупності ознак й дає підстави стверджувати про «правильність» побудови юридичної конструкції «склад злочину». Спробуємо проаналізувати стан сильного душевного хвилювання на предмет «правильності» використання його як конститутивної ознаки складів досліджуваних злочинів.

Як зазначалося у попередньому підрозділі, до суб'єктивної сторони складу злочину слід відносити емоційний стан особи на момент

вчинення злочину. Законодавець виділяє в окремих випадках емоційний стан особи, закріпивши в юридичній конструкції складу злочину поняття стану сильного душевного хвилювання. Як відомо, вказане поняття закріплено в Особливій частині КК як ознака відповідних складів лише у двох злочинах: умисному вбивстві та умисному тяжкому тілесному ушкодженні. Стосовно вказаних злочинів, емоції, емоційний стан винного набуває особливого значення, оскільки за відсутності стану сильного душевного хвилювання склад злочину, передбачений ст. 116 або 123 КК, буде відсутній, а діяння повинно кваліфікуватися за іншими статтями КК. При цьому, як бачимо, у наведеному твердженні проявляється специфіка саме цієї конститутивної ознаки складів відповідних злочинів: практично у всіх інших випадках відсутність конститутивної ознаки складу злочину тягне за собою визнання за діянням незлочинного, не кримінально-протиправного характеру. Відсутність у поведінці особи саме цієї ознаки, саме у цих складах злочинів не тягне виключення підстави кримінальної відповідальності, а лише свідчить про наявність іншого складу злочину, більш суспільно небезпечного. Конструкція складів злочинів, які ми розглядаємо, порівняно із структурою інших складів злочинів, передбачає врахування не лише правових, а й психологічних обставин.

Суспільна небезпека вказаних злочинів є значно нижчою, ніж в аналогічних, учинених у звичайному стані. Прояв цього відображається у санкціях відповідних статей закону про кримінальну відповідальність. Наприклад, санкція статті, що передбачає відповідальність за простий склад умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК), встановлена у «виді позбавлення волі на строк від 7 до 15 років, тоді як санкція статті, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, встановлює обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на той самий строк» [1].

У кримінальному праві загальноприйнято, що злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, належать до злочинів із так званім «привілейованим» складом злочину. Обставини, що свідчать про те, що діяння є менш суспільно небезпечними, називають в теорії кримінального права привілейованими. Цей термін не повною мірою вдалий, але кримінально-правова доктрина традиційно розглядає як кваліфікуючі лише ті обставини, які характеризують діяння як більш небезпечні. Водночас у науці кримінального права відсутнє термінологічне позначення родового поняття, яке б охоплювало кваліфіковані та привілейовані ознаки, кваліфіковані та привілейовані склади злочинів. Враховуючи наведене, а також те, що, за твердженням окремих вчених, обставини обох видів, будучи включеними у склад злочину, змінюють його кваліфікацію, кримінально-правову оцінку, цілком можна було б називати два види кваліфікованими, тобто такими, що тягнуть за собою зміну у кваліфікації злочину, появу нової санкції, диференціацію покарання [11, с. 97].

Ми підтримуємо вказану позицію та погоджуємось, що виділення законодавцем злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, як вказувалося вище, є засобом диференціації кримінальної відповідальності. Юридичні конструкції складів злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, які передбачені чинним КК, відповідають правильній будові законодавства, їм притаманні певні ознаки, які визначають суспільну небезпеку, протиправність, винність та караність, а також виражають відмінність від інших злочинів, прямо вказані в законі.

Враховуючи, що стан сильного душевного хвилювання зазначений у законі як обов'язкова, характерна лише для складу умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження ознака, яка відображає, порівняно з подібними основними складами злочинів, ступінь суспільної небезпеки вчиненого та особи винного і впливає на

юридичну оцінку вчиненого, вид та термін покарання, то його, на нашу думку, слід вважати конститутивною ознакою складів злочинів, передбачених ст.ст. 116, 123 КК. Відповідно вказані злочини, порівняно з конструкцією основних складів злочинів, слід, на нашу думку, вважати кваліфікованими, однак такими, що мають нижчий ступінь суспільної небезпеки, а обставину, пов'язану із наявністю в особи, яка їх вчинила, стану сильного душевного хвилювання – кваліфікуючою обставиною. Враховуючи наведене, видається необхідним наголосити ще й на тому, що цій обставині, яка хоч і закріплена у самостійному складі злочину, передбаченому в окремих статтях Особливої частини КК України, притаманні й юридичні властивості будь-яких кваліфікуючих ознак та обставин, які ними позначаються. Так, за твердженням Т.О. Леснієвської-Костаревої, природа цих ознак подвійна: вони, порівняно з основним складом злочину, відображають значну зміну ступеня суспільної небезпеки вчиненого та особи винного [13, с. 164].

Визнаючи справедливість наведеного твердження, перейдемо до розгляду тієї сукупності ознак, яка впливає на зниження ступеня суспільної небезпеки аналізованих посягань та обумовлює наявність в особи стану сильного душевного хвилювання.

Так, стан сильного душевного хвилювання є конститутивною ознакою кваліфікованого складу умисного вбивства лише за наявності ознак, раптовості виникнення такого стану та виникнення його на основі протизаконних насильствених дій, систематичних проявів знущання або тяжкої моральної образи з боку потерпілого. Для кваліфікованого складу умисного тяжкого тілесного ушкодження підставою виникнення стану сильного душевного хвилювання є лише протизаконне насильство або тяжка образа з боку потерпілого. Враховуючи таку позицію законодавця, перш за все необхідно з'ясувати, що є підставою для закріплення відповідних складів злочинів.

Як вже зазначалося вище, ми виходимо з того, що виділення умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження в окремі склади злочинів є засобом диференціації кримінальної відповідальності.

На думку А.В. Наумова, насамперед враховується стан сильного душевного хвилювання, при якому здатність уявляти й мислити послаблюється, притуплюється. Однак, оскільки здатність особи контролювати свої дії не втрачається цілком, а лише послаблюється, то винний і підлягає відповідальності, але за злочин із привілейованим складом [14, с. 100].

Вважаємо, що злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання, слід відносити до злочинів із кваліфікованими складами внаслідок як віктимної поведінки самого потерпілого, так і перебування винного в такому емоційному стані.

Причини виникнення афекту у відповідності до положень кримінально законодавства;:

- неправомірною поведінкою з боку потерпілого. Під насильством стосовно злочинів ст. 116, 123 КК розуміється "фізичний, так і психічний вплив на людину. Така позиція є панівною у кримінальному праві, хоча існують й інші точки зору з цього приводу. Під поняттям насильства розуміється «фізичний вплив на організм потерпілого, який полягає у нанесенні удару, позбавленні чи обмеженні особистої свободи, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості чи навіть смерті» [15, с. 73].

Будучи противником такого підходу, О.М. Попов зазначає, що оскільки закон спеціально не обумовлює, що насильство має бути тільки фізичним, є всі підстави розуміти під насильством як фізичний, так і психічний протиправний вплив. Крім того, в літературі термін «насильство» також має подвійний зміст. Під ним розуміють як фізичне насильство, так і психічне [16, с. 92].

Отже, фізичне насильство – це будь-який прояв фізичного впливу на особу, який спричиняє тілесні ушкодження, біль, або смерть. Зокрема, до фізичного насильства за таких обставин відноситься:

- побої;
- завдання тілесних ушкоджень;
- позбавлення та/або обмеження волі;
- убивство;
- зґвалтування;
- викрадення людини та інше.

Проте питання про зміст поняття «насильство», яке вживається у ст.ст. 116, 123 КК цим не вичерпується. Потребує вирішення питання чи слід включати у зміст вищеназваного поняття психічне насильство.

Судова практика з цього приводу склалася таким чином, що суди враховують стан сильного душевного хвилювання як ознаку, що впливає на кваліфікацію, в тих випадках, коли цей стан був обумовлений протиправним психічним впливом на потерпілого, погрозою завдати фізичної, майнової та моральної шкоди.

Прикладом є справа про обвинувачення К. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 116 КК. Таким чином, під психічним насильством розуміється «вчинений у будь-якій формі протиправний психічний вплив на потерпілого, погрозу завдати фізичної, майнової та моральної шкоди» [1].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що стосовно злочинів, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, більш обґрунтованою є позиція, згідно з якою у поняття насильства, яке вживається у ст.ст. 116, 123 КК, слід включати і психічне насильство, при чому у широкому значенні. По-перше, це, на нашу думку, не суперечитиме позиції законодавця, по-друге, оскільки, в аналізованих складах злочинів визначальне місце посідає саме стан сильного душевного хвилювання, а психічне насильство часто спричиняє більш

бурхливу емоційну реакцію, ніж фізичне, а отже, і виникнення такого стану. По-третє, законодавець, як видається, конструюючи аналізовані склади злочинів, визначального значення надає оцінці сприйняття насильства винним – воно повинно обумовити виникнення в нього стану сильного душевного хвилювання.

Наступним важливим моментом є також визначення питання про те, яким має бути насильство: протизаконним, протиправним чи протизаконним та протиправним.

Дослідження кримінально-правової науки дозволяє зробити висновки, що авторське розуміння змісту поняття «насильство» тлумачили неоднозначно.

Слід зауважити, що у науковій думці розуміння насильства як обставини, що провокує настання стану афекту передбачає, що таке насильство повинно бути протиправним. До даної категорії насильства також відноситься перевищення меж психічного та/або фізичного насильства під час виконання професійних повноважень представниками правоохоронних органів (наприклад, у випадку затримання озброєного зловмисника) [18, с. 25].

У своїх працях Л.А. Остапенко, досліджуючи поняття «протизаконне насильство» як обставину, що обумовлює виникнення стану сильного душевного хвилювання, вказує, що таке насильство не завжди характеризується, як кримінально-протиправне. Фізичне насильство, на її думку, може проявлятися у заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв, незаконному позбавленні волі тощо, які є кримінально-протиправними діяннями. Проте психічне насильство може полягати у погрозі заподіяти тілесні ушкодження, розголосити відомості, розголошення яких небажане особи, пошкодити або знищити майно [19, с. 8].

2.2. Обставини, що обумовлюють стан афекту при вчиненні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Підставою пом'якшення відповідальності в аналізованих нами злочинах КК визнається виникнення стану сильного душевного хвилювання внаслідок тяжкої образи, коли вона в особливо недопустимій формі принижує честь і гідність особи. Законодавець не вказує критеріїв для визначення ступеня тяжкості, тому тяжкість образи є оціночною категорією.

У сучасній теорії кримінального права поняття «образи» визначається по-різному:

- «приниження честі та гідності особи» (П.С. Матишевський, П.П. Андрушко);
- «окрім приниження гідності та честі, такі дії принижують і ділової репутації» (Н.А. Бондаренко, В.І. Терентьев) [20, с. 89].

Так, на думку Н.А.Бондаренко "при образі винний принижує честь і гідність потерпілого шляхом висловлювання нецензурних чи брутальних слів, вчиненням непристойних або насильницьких дій (жесту та ін.) чи дає непристойну оцінку особистим якостям чи поведінці потерпілого у формі, яка категорично суперечить прийнятому спілкуванню між людьми" [21, с. 307].

Одним із дискусійних у науці кримінального права є питання визнання подружньої зради як тяжкої образи, яка лежить в основі виникнення сильного душевного хвилювання. У літературі висловлені різні позиції стосовно зазначеної проблеми.

Деякі вчені розглядають факт подружньої зради як тяжку образу. Наприклад, Є.Ф. Побегайло вважає, що факт подружньої зради повинен

розглядатися як тяжка образа, відзначаючи, що саме так вона сприймається більшістю людей [22, с. 130].

Інші вчені зайняли нейтральну позицію, зазначаючи, що подружня зрада може розглядатися як тяжка образа лише за певних обставин. Так, М.К. Аніянц зазначає, що цілком природно, що факт зради чоловіка або дружини викликає сильне хвилювання, яке негативно позначається на психіці людини і може викликати у неї стан сильного душевного хвилювання.

Однак не можна вважати, що сам факт зради чоловіка або дружини є тяжкою образою в тому сенсі, який має на увазі ст. 104 КК РРФСР. Водночас такий факт за певних обставин переростає в тяжку образу, а почуття ревності, викликані нею, можуть спричинити у винного сильне душевне хвилювання.

Судова практика відносить до таких обставин вбивство, яке викликане зрадою у присутності іншого чоловіка або жінки, зрадою, яка супроводжується знущанням над чоловіком або жінкою чи винятковою зухвалістю, якщо воно вчинене у стані раптового виникнення сильного душевного хвилювання.

О.В. Бурко вважає, що подружня зрада може розглядатися як тяжка образа тільки в тому випадку, коли вона супроводжується неповажними діями щодо потерпілого від неї, тобто, характеризується високим ступенем аморальності [23, с. 12].

В.В. Володимиров до твердження А.А. Піонтковського вважає за необхідне додати, що почуття ревності може іноді розвиватися поступово, акумулюватися у психіці людини протягом досить тривалого часу. Афективний спалах може викликати який-небудь сам по собі незначний, якщо його брати ізольовано, додатковий вчинок об'єкта ревних почуттів, який призвів до злочину. У подібній ситуації неправильно було б визнавати за таким почуттям ревності стан сильного душевного хвилювання [24, с. 24].

Ми підтримуємо позицію тих авторів, які вважають, що факт подружньої зради може розглядатися як тяжка образа, але не у всіх випадках.

Щодо поняття тяжкої образи в аналізованих злочинах, на нашу думку, при визначенні тяжкості образи необхідно керуватись загальноприйнятими нормами моралі, а також враховувати індивідуальні особливості винної особи (хворобливість, вагітність тощо).

Наступна обставина, яка притаманна лише для умисного вбивства, вчиненого в стані афекту – систематичність знущання, про яку не вказувалося у ст. 95 КК 1960 р.

Більше того, у ст. 123 КК «перелік обставин, які можуть обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, не був доповнений цією обставиною», що окремі вчені розглядають як прогалину в законодавстві [25, с. 5].

Слід зауважити, що у кримінальному законодавстві та постановках Пленуму Верховного Суду України не знайшло свого відображення тлумачення поняття «систематичне знущання».

Згідно із думкою, що домінує у науці кримінального права, під систематичністю злочинів передусім розуміють вчинення діяння тричі і більше разів. Відповідно вищезгаданий стан особи може виникнути у разі, якщо потерпілий три і більше разів вчиняв будь-які протиправні або аморальні дії щодо винного, і ці діяння носили характер знущання. М.І. Бажанов визначав, що під систематичністю злочинів слід розуміти вчинення злочинів більше двох разів (тобто хоча б утретє), якщо при цьому протиправні дії є вираженням певної тенденції у поведінці винного [26, с. 119].

Таким чином, під терміном «систематичність», який передбачений ст. 116 КК розуміється «вчинення певних дій не менше

трьох разів, якщо при цьому вони є виявленням певної тенденції у поведінці винного» [1].

На наш погляд, знуцання може виявлятися у будь-якій формі: цинічній, грубій або «надто ввічливій». Основне – знуцання завжди повинно супроводжуватися «умисним заподіянням потерпілому психічних або моральних страждань із приниженням людської гідності» [1].

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Львівської області М. було визнано винною та засуджено за вчинення злочину, передбаченого ст. 116 КК. Під час апеляційного розгляду справи М. пояснила, що протягом 16 років спільного сімейного життя її чоловік постійно знуцався над нею, дочкою, бив її, принижував людську честь і гідність. Привід до сварок чи побоїв він знаходив будь-який, в основному це були незначні приводи.

Після побоїв вона втікала з дому, переховувалась у матері, родичів, однак чоловік повертав її додому чи то силою, чи то обіцянками та вмовляннями. Були випадки, коли він піднімав її за волосся над підлогою, гасив до тіла цигарки.

Коли вона була вагітна, чоловік також її бив, а після народження дитини ситуація не змінилась. У цей період намагалась вчинити самогубство (різала вени, ковтала таблетки). Зверталась із заявою в органи міліції з приводу побоїв чоловіком, але коли останній дізнався про заяву, то пригрозив, що вб'є її. Змусив забрати заяву. Заборонив спілкуватися з матір'ю, і вони понад рік не спілкувались між собою. Протягом всього подальшого життя згадував цю заяву і при кожній бійці бив ще й за заяву.

Також зверталась до суду із позовом про розірвання шлюбу. Однак чоловік погрожував їй, говорив, що живою до суду не дійде, таким чином змусив забрати позов. Вона боялася його погроз, його

оточення. Коли чоловік бив її, то він не володів собою, не міг зупинитися, тягав за волосся, бив головою до стіни, палив волосся. Із дочкою у нього також були конфліктні стосунки. Були випадки, що бив і дочку.

Після одруження чоловік працював лише близько 4 років, а потім ніде не працював. Всі роки сім'ю утримувала вона. На початку 2005 р. у них був борг за світло. Грошей було мало і вона не могла погасити борг. У зв'язку з цим чоловік заборонив користуватися світлом. Приготував бензин, сокиру і сказав, що якщо вона буде користуватися світлом, то він відрубає руки і підпалить її.

23 січня 2015 р. цілий день чоловік сварив її. Причиною виникнення сварки стало те, що вона наступила на крихти хліба, що лежали на підлозі. Ображав її нецензурними словами, принижував гідність. Близько 1-ої чи 2-ої години ночі вони лягли спати, чоловік проти її волі вступив з нею у статеві зносини. Від образи вона не могла заснути, цілу ніч плакала.

Надранок вийшла в коридор помитися, хотіла включити світло і в той момент згадала, що їй заборонено користуватися світлом, побачила сокиру, бензин, згадала погрози чоловіка, а тоді взяла сокиру і пішла в кухню, де він спав. Вона стала на диван і нанесла чоловікові удари сокирою у ділянку голови чи шиї.

Скільки нанесла ударів не пам'ятає. Також не пам'ятає, чи брала вона кирку і чи наносила нею удари, так як кирка була на місця події, то допускає, що могла нею наносити удари.

Згідно з висновком експерта-психолога М. відчувала постійно страх за себе і дитину, який супроводжувався відчуттям безпорадності, безнадійності, безвихідності та безсилля. Вона не в змозі була змінити ситуацію або якимось конструктивно її вирішити. М. намагалась накладати на себе руки, розлучитись, однак чоловік перешкодив у цьому. М.

опинилась у ситуації фрустрації, що призвело до дуже сильного та довготривалого емоційного стресу.

Стан фрустрації – це ситуація, яка суб'єктивно переживається як безвихідна, в якій залишаються незадоволеними дуже важливі потреби людини (у даному випадку потреба в нормальному житті), що створює сильну емоційну напругу і призводить до стану емоційного стресу.

Перебуваючи у такій ситуації, в М. відбулися зміни в її психічному стані: депресивні переживання, відчай, тривога, астенизація. Вказані зміни поступово наростають (коли ситуація залишається невирішеною) і можуть призвести до втрати самоконтролю, здатності об'єктивно й адекватно оцінити ситуацію.

Наростаюча емоційна напруга стає нестерпною й особа намагається у будь-який спосіб вирішити ситуацію, позбутися її, навіть, шляхом агресивних дій. Висока інтенсивність переживань (страху, відчаю, образи) приводить до змін у свідомості та діяльності, втрати самоконтролю, критичності, певному обмеженню волі людини.

Під час інкримінованих їй дій вона не перебувала у стані фізіологічного афекту, але перебувала в іншому емоційному стані – стані сильної фрустрації, який суттєво вплинув на її свідомість та діяльність.

Таким чином, наведений нами приклад судової практики підтверджує, що стан сильної фрустрації є такою ж підставою для прийняття рішення про стан сильного душевного хвилювання, як і при стані фізіологічного афекту, інших емоційних станах, однак цей стан більш довготривалий за часом і перебігає не вибухово, а складається з декількох етапів.

Перший етап – це накопичення емоційної напруги, який може тривати від декількох годин до багатьох років.

Другий – це глибоке загострення ситуації, гостре переживання безнадійності, безвихідності, відчаю, що призводить до того, що людина

готова у будь-який спосіб вирішити фруструючу ситуацію, навіть шляхом агресивних дій.

З огляду на те, що знущання може проявитися як у фізичному, так і в психічному насильстві (навіть, якщо таке насильство не носить систематичний характер), а така обставина виділена окремо як така, що може спричинити виникнення стану сильного душевного хвилювання, на нашу думку, ознака систематичності знущання у злочині, передбаченому ст. 116 КК України, є зайвою. Вважаємо, що достатньо встановити хоча б один факт знущання потерпілого над винним, якщо внаслідок цього виник стан сильного душевного хвилювання, і таке діяння повинно кваліфікуватись як кваліфікований (привілейований) склад злочину.

Проаналізовані нами обставини, що обумовлюють виникнення стану сильного душевного хвилювання в особи під час вчинення досліджуваних злочинів, набувають значення для кваліфікації, якщо стан сильного душевного хвилювання виник раптово. Щодо поняття раптовості, то в теорії і на практиці немає однозначного тлумачення.

Раптовість як ознаку виникнення стану сильного душевного хвилювання слід розуміти як непередбачувану, неочікувану винним реакцію на поведінку потерпілого. Однак, істотне значення мають і стосунки між ними, що передували вчиненню злочину, якщо вони сприяли наростанню негативних взаємин. Намір у винного має виникнути раптово для нього, хоч реалізованим він може бути не миттєво, а навіть через деякий, зрозуміло незначний, відрізок часу. Однак на момент його реалізації особа повинна перебувати у стані сильного душевного хвилювання і цей стан повинен бути обумовлений протиправними діями потерпілої особи, а не, наприклад, бажанням помститися.

Слід відмітити, що при тлумаченні поняття «стан сильного душевного хвилювання» така ознака, як «раптовість» його виникнення,

не повинна трактуватися виключно хронологічно. Наявність раптовості за вказаним станом у судовій практиці визнають лише тоді, якщо між напруженими діями потерпілої особи та злочином проміжок часу відсутній або дуже малий. Таке розуміння «раптовості», на нашу думку, є неправильним, оскільки стан сильного душевного хвилювання може виникнути і при згадуванні про образи, погрози, знущання. У літературі з психології, як вказувалось у попередньому розділі, поняття раптовості виникнення стану сильного душевного хвилювання розуміється як раптовість суб'єктивна, тобто емоційний вибух відбувається раптово для самого суб'єкта.

Так, Т.Г. Шавгулідзе вказував, що «традиційне розуміння раптовості є неправильним, адже такий стан може виникнути і при згадуванні про образу чи протизаконне насильство, коли особа, наприклад, побачила кривдника через деякий час» [27, с. 111].

Включення законодавцем цієї вказівки призвело до неправильного тлумачення її на практиці, коли раптовість виникнення стану сильного душевного хвилювання розумілася, як негайна реакція на протиправну поведінку.

Проте, на думку В.М. Ткаченко, у розглянутих статтях мова йде лише про раптовість виникнення сильного душевного хвилювання і не згадується про часовий період його прояву стосовно поведінки потерпілого. Вчений вказує, що афект може виникнути і при згадуванні про насильство, знущання чи образу. У статтях вказується лише на те, щоб афект був обумовлений протиправною поведінкою потерпілого [28, с. 120].

Разом з тим окремі науковці дають дещо інше розуміння раптовості виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Так, С.В. Бородін вважає, що раптовість виникнення такого стану означає: «1) несподіваність насильства, тяжкої образи чи інших протиправних або аморальних дій потерпілого для винного;

2) відповідну реакцію на них в межах стану сильного душевного хвилювання» [30].

На думку Г.В. Назаренко поняття «раптовість» має два значення – суб'єктивне та об'єктивне. Раптовість в суб'єктивному розумінні означає несподіваність афективного вибуху для самого суб'єкта. Раптовість в об'єктивному розумінні означає несподіваність афективного вибуху для інших осіб, насамперед, для потерпілого та свідків злочину [29, с. 169].

Наведені визначення раптовості є справді новими та оригінальними порівняно з існуючими підходами, проте, на наш погляд, вони не пропонують суттєво нового кримінально-правового підходу до розуміння змісту розглядуваного поняття.

При вирішенні питання про раптовість виникнення цього стану необхідна оцінка всіх фактичних обставин справи. Водночас видається, що така ознака, як раптовість виникнення у складах злочинів, передбачених ст.ст. 116, 123 КК, є зайвою. Адже властивістю будь-якого стану сильного емоційного напруження є необхідність негайної розрядки в діях – це його фізіологічна властивість. Стан сильного душевного хвилювання виникає завжди раптово.

З позиції досягнень психологічної науки, раптовості – це ознака яка характерна фізіологічному та кумулятивному (накопичувальному) афекту, оскільки раптовість є одним з проявів афективного вибуху. В той же час абсолютно обґрунтованою видається позиція про можливість розриву в часі між неправомірною поведінкою потерпілого та виникненням стану сильного душевного хвилювання, яка визнається більшістю вчених-криміналістів.

Невирішеним в юридичній літературі залишається питання не тільки про перелік та розуміння обставин, що можуть обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, а й питання про те, кому можуть бути адресовані ці протиправні чи аморальні діяння. Так,

одні науковці вважають, що протиправне чи аморальне діяння може бути спрямоване як проти винного, так і проти третьої особи.

Інші науковці, зокрема С.В. Бородин, вважає, що «стан сильного душевного хвилювання у винного, як правило, виникає тоді, коли протиправні чи аморальні діяння потерпілого були спрямовані безпосередньо проти винного чи його близьких. Проте і вони допускають випадки, коли такий стан може виникнути як реакція на протиправні чи аморальні діяння, що були спрямовані проти сторонніх для винного осіб» [30, с. 119].

У судовій практиці значно вужче розглядається перелік осіб, щодо яких можуть бути застосовані протиправні та/або аморальні діяння потерпілого. Спершу це простежувалося в рішеннях по конкретних судових справах, де вказувалося, що ці діяння можуть бути адресовані проти винного чи його близьких.

Згодом ця позиція знайшла своє відображення у постановах Пленуму Верховного Суду. Так, у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» від 1 квітня 1994 р. № 1 вказувалося, що «тяжка образа може стосуватися як самого винного, так і його близьких» [43].

Аналогічна точка зору прослідковується і в п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. Роз'яснення даної постанови відноситься тільки до тяжкої образи та вчинення насильствених дій по відношенню до винної особи та її близьких осіб [2].

Отже, можна зробити висновок, що «тільки в тих випадках, коли протиправні чи аморальні діяння були спрямовані проти винного чи його близьких, заподіяння шкоди потерпілому у стані сильного душевного хвилювання, що був обумовлений такою поведінкою, можна буде кваліфікувати відповідно до ст. 116 або ст. 123 КК» [2].

Важливим під час аналізу питання щодо підстав виникнення стану сильного душевного хвилювання є визначення суб'єктивного сприйняття винним діяння потерпілої особи.

Висновки щодо дослідження обставин, що можуть спровокувати стан сильного душевного хвилювання як конститутивної ознаки таких складів злочинів, які передбачені у ст. 116 та ст. 123 КК:

- фізичне насильство – це будь-який фізичний вплив, який може спричинити біль, травму або смерть людини. До них належать: побиття, нанесення тілесних ушкоджень, позбавлення або обмеження волі, вбивство, позбавлення волі, зґвалтування, викрадення тощо;

- психічне насильство – це насильство, що вчинено у різній формі протиправного психічного впливу на потерпілого, погроза завдати фізичної, майнової та моральної шкоди;

- насильство щодо розглядуваних нами злочинів може проявлятися у будь-якій формі. Основна його риса має полягати в тому, щоб воно було спроможним за своїм характером викликати в особи стан сильного душевного хвилювання;

- при визначенні тяжкості образи необхідно керуватися загальноприйнятими нормами моралі, а також враховувати індивідуальні особливості винної особи;

- вказівка на ознаку систематичності у злочині, передбаченому ст. 116 КК, є зайвою. Вважаємо, що достатньо встановити хоча б один факт знущання потерпілого над винним, якщо внаслідок цього виник стан сильного душевного хвилювання;

- вказівка на ознаку раптовості виникнення стану сильного душевного хвилювання в аналізованих вище злочинах, є також зайвою. Стан сильного душевного хвилювання виникає зажди раптово для винного, а, з позиції психології, така ознака є одним із проявів афективного вибуху.

Умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження в стані сильного емоційного напруження, що не відбулося внаслідок вищевказаних обставин (незаконне насильство, систематичне насильство чи тяжка образа з боку потерпілого), а інших неправомірних чи аморальних діянь потерпілого, то діяння винного слід кваліфікувати за статтями Особливої частини КК на загальних підставах, а при призначенні покарання суд повинен врахувати обставину, яка пом'якшує покарання, передбачену п. 7 ч. 1 ст. 66 КК.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи кримінальної відповідальності за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані афекту ми дійшли наступних висновків.

В українському кримінальному законодавстві використовується поняття «сильне душевне хвилювання» на відміну від кримінального законодавства інших зарубіжних країн в яких використовується більш сучасне поняття – «афект».

Науково-правову дискусію також викликають такі аспекти поняття та сутності поняття «сильне душевне хвилювання», як: який вплив на душевний стан злочинця має не тільки фізіологічний афект, але й емоційні стани; чи є вичерпним перелік підстав сильного душевного хвилювання, який визначено в кримінальному законодавстві України при позитивному досвіді з розширення таких підстав у досвіді зарубіжних країн; які форми прояви аморальної чи/та неправомірної поведінки потерпілого сприяють виникненню стану сильного душевного хвилювання в конкретному випадку; чи є доречними використання при врегулювання кримінально-правового інституту вчинення злочинного правопорушення в стані сильного душевного хвилювання оціночних понять, (зокрема, такі поняття, як – «системне знущання», «тяжка образа», «протизаконне насильство» тощо); чи доречним є використання стану сильного душевного хвилювання при пом'якшенні кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення по відношенню до потерпілого але яке не стосується спричинення тяжких тілесних ушкоджень і вчинення; чи можна виключити кримінальну відповідальність за ушкодження здоров'я середньої та легкої тяжкості спричиненому потерпілому в стані сильного душевного хвилювання, як таке, що є малозначним діянням та інші питання.

У закріпленому в ККУ визначенні сильного душевного хвилювання наводяться підстави, які можуть спричинити стан сильного душевного хвилювання у вбивці – жорстоке поводження жертви по відношенню до злочинця, яке спричинило стан сильного душевного хвилювання та яке характеризується тим, що принижує честь та гідність особи, носить системний характер. Таке нормативне закріплення кримінально-правового інституту стану сильного душевного хвилювання не містить його структурні понятійні характеристики. Тому, досліджуючи поняття та зміст сильного душевного хвилювання звернемося до наукових підходів до його розуміння.

Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) у наступних нормах-статтях використовує поняття «сильне душевне хвилювання»: ст.66, 166, 123, 36, 39 ККУ.

У кримінальній науці та дотичних до неї спеціалізованих науках (наприклад, психології, психіатрії, судової експертології тощо) науці дослідження визначення поняття сильного душевного хвилювання мають свої історичні та доктринальні особливості. Серед сучасних наукових підходів до розуміння поняття «сильне душевне хвилювання» можна виділити наступні: «специфічний психологічний стан людини, який суттєво впливає на її свідомо-вольовий контроль, і тому має вважатися обставиною, яка або зменшує відповідальність чи покарання, або взагалі звільняє від них. Але питання його змісту та меж дотепер продовжують залишатися дискусійними»; «сильне душевне хвилювання – емоційний стан особи, що виникає раптово внаслідок реакції на зовнішні обставини, який суттєво знижує її здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними».

Передумовами афекту (сильного душевного хвилювання) можуть стати наступні чинники: I. Фізичні чинники вчинення злочинного правопорушення: необхідність самозахисту; спроби зменшення мінімізації потенційної школи, яка може бути завдання аморальними та

неправомірними діями потерпілої особи. II. Конкретно-деліктні чинники злочинного правопорушення: потерпання від агресивно-насильницьких дій; безконтактні агресивні дії; вторинні травми. III. Психічні чинники злочинного правопорушення: безпосередні погрози вчинення насильствених дій; опосередковані погрози вчинення насильствених дій. IV. Соціально-психологічні чинники злочинного правопорушення: усвідомлення моральної важливості подій, що відбуваються; негативна оцінка події кримінального правопорушення; ідентифікація події з точки зору соціальних норм та стандартів соціальної поведінки.

Стану сильного душевного хвилювання притаманні наступні ознаки: раптовість виникнення стану; суттєві та/або специфічні психологічні зміни в структурі особистості, проте такі зміни знаходяться в «межах осудності»; неочікуванність з боку винної у вчиненні кримінального правопорушення особи; бурхливість протікання; швидкоплинністю за періодом протікання; відображає сильне нервеве збудження та надзвичайне хвилювання.

Стан сильного душевного хвилювання передбачає відсутність однієї або двох із здатностей особи: або стабільність усвідомлювати характер своїх дій (інтелектуальний аспект); або здатність керувати своїми діями (вольовий аспект).

Кримінальне правопорушення в стані сильного душевного хвилювання характеризується імпульсивною поведінкою яка має ознаки стереотипу, автоматизації та стандартизації поведінки, яка характеризується згорнутістю регулятивних, свідомих компонентів поведінки.

В результатів такої поведінки в особі активізуються елементарні психологічні установки, які тим чи іншим чином призводить до скоєння тих дій, які є доволі неочікуваних для оточуючих та самої особи.

Важливими для визначення змісту поняття «сильне душевне хвилювання» є питання співвідношення даного поняття із схожими та

суміжними поняттями. Зокрема такими, як: фізіологічний афект (підстава виникнення – особливі для злочинця емоції та стани); обмежена осудність (підстава виникнення – певні види психічних розладів); патологічний афект (підстава виникнення – гіперінтенсивне емоційне переживання, автоматизм дій, розлад свідомості); аномальний афект (підстава виникнення – наркотичне збудження, алкогольне сп'яніння, психічні розлади); кумулятивний афект (підстава виникнення – поетапно наростаюча емоційна напруга, довготривала психотравмуюча ситуація).

З точки зору кримінального права поняття сильного душевного хвилювання характеризується, як ситуація при якій особа спричинили шкоду охоронюваним кримінальним законодавством об'єктам у особливому емоційному стані, що виключає кримінальну відповідальність.

В залежності від обставин конкретної ситуації та у відповідності до положень Кримінального кодексу України такі дії можуть бути кваліфіковані за наступними статтями: необхідна оборона (ст. 36 ККУ); крайня необхідність (ст. 39 ККУ); обставини, що виключаються (ст. 66 ККУ); умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 ККУ); умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 ККУ).

Злочини вчинені в стані сильного душевного хвилювання характеризуються наступними ознаками: мотиви та мета кримінального правопорушення до яких відносять реалізацію права на самозахист, тобто задоволення потреби у власній безпеці; виняткові випадки пролонгації між протиправними/злочинними діями потерпілої особи та кримінальним правопорушенням злочинця, зазвичай такий проміжок часу є одномоментним; реакцією на посягання на життя та здоров'я злочинця є вчинення ним шкоди потерпілому; ліквідація тривалої

психотравмуючої ситуації (зокрема, тривалого домашнього насилля); екстремальність реагування на загрозу.

Кримінально-правове значення при вчиненні кримінального правопорушення стан сильного душевного хвилювання набуває за наступних обставин (частково ми вже зазначали при них вище): стан сильного душевного хвилювання при здійсненні кримінального правопорушення характеризується як «сильне нервово збудження або надзвичайне хвилювання», що значно вплинуло на здатність розуміти характер своїх дій та керувати ними; раптовість виникнення такого стану; результат аморальних чи неправомірних дій з боку потерпілого; шкода, як результат злочинного посягання завдала саме особі. Яка вчиняла дії аморального чи неправомірного характеру по відношенню до злочинця.

Слід зауважити, що кримінальне правопорушення, яке вчинено в результаті застосування необхідної оборони чи крайньої необхідності, а також як відповідь на протиправні чи аморальні дії потерпілого не обов'язково свідчить про наявність стану сильного душевного хвилювання, оскільки кожна людина по-різному може реагувати на схожі обставини.

Тому, при розслідуванні злочинів, які містять ознаки того, що вони були вчинені в стані сильного душевного хвилювання органами досудового слідства та суду необхідно встановити наступні факти: наявність афективної ситуації; особливості нервової системи особи злочинця; фактори, які тимчасово послаблюють фізіологічний стан людини; особистісні якості людини тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n744> (дата звернення: 11.10.21 р.)
2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленум Верховного Суду України, зокрема у постанові від 07.02.2003 р. № 2 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 11.10.21 р.)
3. Короленко, О.М. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» в законодавстві України. Держава і право, 2010. С.520-524.
4. Шуляр, В.О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання (Doctoral dissertation, спец. 19.00. 06).
5. Гуторова, Наталія Олександрівна, and Антон Володимирович Байлов. Сильне душевне хвилювання. *Вісник асоціації кримінального права України* 1.8 (2017): 282-284.
6. Вереша Р.В. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 182-193.
7. Конституція України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4247> (дата звернення: 05.10.21 р.)
8. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. П.С. Матишевського та ін. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
9. Авраменко О.В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08

– кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 222 с.

10. Бурдін В. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Монографія. Львів: ПАІС, 2006. 200 с.

11. Кругликов Л.Л., Спиридонова О.Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 336 с.

12. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и дополн. М.: Юристъ, 1999. 352 с.

13. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М.: НОРМА, 1998. 296 с.

14. Наумов А.В. Мотивы убийств. Учебн. пособие / Под ред. доц. Н.А. Огурцова. Волгоград, 1969. 135 с.

15. Навроцький В.О., Тростюк З.А. Тлумачний словник (Особливої частини кримінального законодавства України). Львів: Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 1997. 127 с.

16. Попов А.Н. Преступление против личности при смягчающих обстоятельствах. СПб.: Издательство Юридический центр «Пресс», 2001. 465 с.

17. Гузій А.А. Поняття терміну «стан афекту» у кримінальному праві. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1846> (дата звернення: 12.10.21 р.)

18. Савка І.М. Необхідність судово-експертного дослідження кумулятивного фізіологічного афекту. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20950/17.pdf> (дата звернення: 11.10.21 р.)

19. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК

України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. К., 2003. 17 с.

20. Бондаренко Н.А., Терентьев В.И. Уголовное право Украины. Особенная часть. Конспект лекций. Одесса-Николаев: Изд-во Одесской гос. юрид. акад., 2000. 399 с.

21. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. №7 із змінами від 4 червня 1993 р., 31 березня 1995 р., 25 грудня 1996 р., 3 грудня 1997 р. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*: Навчальний посібник / Укл. Б.О. Кириць. Львів: ПАІС, 2005. 463 с.

22. Побегайло Э.Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. Воронеж: Изд-во Воронежского госуниверситета, 1965. 205 с.

23. Бурко О.В. Кримінальна відповідальність за вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К., 1997. 18 с.

24. Владимиров В. Сильное душевное волнение как обстоятельство, смягчающее ответственность. *Советская юстиция*. № 8. 1957. С. 22-26.

25. Байлов А.В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 19 с.

26. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск: Пороги, 1992. 167 с.

27. Шавгулидзе Т.Г. Аффект и уголовная ответственность. Тбилиси: Мецннереба, 1973. 216 с.

28. Ткаченко В.Н. Преступления, совершенные в состоянии

внезапно возникшего сильного душевного волнения. Проблемы разработки нового советского уголовного законодательства. М., 1990. С.116-124.

29. Назаренко Г.В. Невменяемость: Уголовно-релевантные психические состояния. СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. 207 с.

30. Бородин С.В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. М.: Юристъ, 1994. 216 с.

31. Авраменко, О. О. (2003). Питання кваліфікації умисного вбивства, вчиненого одночасно при перевищенні меж необхідної оборони та у стані сильного душевного хвилювання. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права, (3-4), 226-230.

32. Вереша, Р. В. (2017). Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ, (1), 182-193.

33. Шуляр, В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання (Doctoral dissertation, спец. 19.00. 06/Віталій Орестович Шуляр).

34. Церкуник, Л. В. (2015). Особливості застосування кримінально-правових норм при розгляді умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання.

35. Байлов, А. В. (2000). Деякі проблеми кримінальної відповідальності за діяння, вчинені у стані сильного душевного хвилювання. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, (вип.), 123-127.

36. Короленко, О. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання (Doctoral dissertation, спец. 12.00. 08/Олександр Миколайович Короленко).

37. Сотула, О. С. Компаративістське дослідження норми про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

URL:

<http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2142/1.pdf?sequence=1>

(дата звернення: 11.10.21 р.)

38. Антонян, Ю. М., Бажанов, М. І., Байлов, А. В., Бурдін, В. М., Бурко, О. В., Гончаренко, В. Г., ... & Рарог, О. І. (2021). ЮРИДИЧНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ДІЇ В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ». PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT AND REFORM OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES, 149.

39. Дубініна, М. І., Загородніков, М. І., Короленко, О. М., Квітко, О. А., Кузьмін, Д. О., Лисак, М. В., ... & Шулярем, В. О. (2019). Убивство у стані сильного душевного хвилювання. Цивільне ПРАВО І ПРОЦЕС, 250.

40. Байлов, А. В. (2004). Злочин вчинено у стані сильного душевного хвилювання.... Вісник Національного університету внутрішніх справ, (28), 37-40.

41. Шеховцова, Л. І. (2007). Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України (Doctoral dissertation, ЛІ Шеховцева.–Київ, 2007.–19 с).

42. Уголовный кодекс Народной Республики Болгарии. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007181265> (дата звернення: 13.10.21 р.)

43. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 13.10.21 р.)